

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.957 (477)

Д. Ю. Цихоня

аспірант

Національний університет «Одеська юридична академія»,

кафедра цивільного процесу

вул. Піонерська, 9, Одеса, 65009, Україна

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття містить дослідження питань про виникнення та розвиток законодавства України про касаційне провадження в цивільному процесі України (у період існування Радянської України і за часів незалежної України). Розкриті основні аспекти сутності та значення зазначеної стадії цивільного процесу для реалізації права особи на захист свого порушеного, невизнаного чи оспореного права та охоронюваного законом інтересу.

Ключові слова: інститут касації, касаційне оскарження, цивільний процес, право на перегляд судового рішення, цивільно-процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. Дослідження історичних витоків інституту перегляду законності судових рішень, що вступили в законну силу, надасть можливість не тільки виявити загальні тенденції його виникнення, становлення та розвитку, але й визначити проблеми правового регулювання касаційного провадження, що потребують свого вирішення. Судова практика сьогодення потребує створення гарантованої системи перегляду судових рішень у касаційному порядку, що, в свою чергу, вплине на формування та закріплення правового статусу суду касаційної інстанції, його ролі і значення в судовій системі України в цілому та цивільному судочинстві зокрема.

Стан наукового дослідження. Інститут касаційного оскарження законності судових рішень в теорії цивільного процесу України був предметом дослідження таких вчених-процесуалістів, як В. В. Комаров, Р. М. Мінченко, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, М. Й. Штефан та ін. Разом з тим, реформування судової системи України потребує подальшого вдосконалення правового регулювання цивільного процесу, в тому числі — на стадії касаційного перегляду судових рішень.

Мета дослідження. Дана стаття присвячена дослідженню історичних витоків становлення та розвитку інституту касаційного провадження в цивільному процесі в радянський період та за часів незалежної України, з

метою визначення шляхів подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Виходячи із зазначеної мети, наукове дослідження інституту касаційного оскарження буде відбуватись відповідно до двох етапів: виникнення та розвиток касаційного провадження в цивільному процесі України в радянський період і розвиток інституту касаційного перегляду судових рішень за часів незалежної України.

Виклад основних положень. З перших днів виникнення радянської держави був запроваджений абсолютно новий порядок перегляду судових рішень, який корінним чином відрізнявся від існуючої раніше системи перегляду судових рішень за законодавством Російської Імперії [1, с. 61]. Так, відповідно до положень Статуту цивільного судочинства 1864 р., касація була однією з трьох форм перегляду судових рішень. Об'єктом касаційного оскарження могли бути постанови суду апеляційної інстанції, у випадку закінчення судового вирішення справи по суті та у випадку прийняття рішення апеляційним судом щодо відмови у відновленні строку на апеляційне оскарження [2].

Для радянського періоду розвитку процесуального законодавства було характерним ускладнення, а то й практична неможливість, оскарження законного рішення радянського суду безпосередніми учасниками цивільного процесу.

Проаналізувавши цивільно-процесуальне законодавство радянської доби, нами було встановлено, що касаційне провадження відіграло зовсім іншу роль, ніж касаційне провадження часів Російської Імперії чи періоду незалежної України. Так, відповідно до ст. 2 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік, касаційне провадження — це одна із стадій цивільного процесу, перед якою стоять, перш за все, загальні для всього цивільного судочинства завдання, сформульовані в ст. 2 ЦПК УРСР. Разом з цим, вказана стадія процесу має свої специфічні цілі. Головна з них — перевірити законність та обґрунтованість рішень та ухвал, винесених судом першої інстанції, і, тим самим, не допустити вступу в законну силу і виконання помилкових судових постанов. Суд другої інстанції зобов'язаний перевірити правильність судових рішень, як з правової, так і фактичної сторони, як в тій частині, що оскаржується, так і в частині, що не є об'єктом касаційного оскарження. Суд касаційної інстанції не пов'язаний доводами касаційної скарги або протесту і зобов'язаний перевірити справу в повному об'ємі (ст. 294 ЦПК РРФСР).

Пленум Верховного Суду СРСР у постанові за № 5 від 6 вересня 1979 р. «Про виконання судами постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 8 жовтня 1973 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ в касаційному порядку» зазначив, що суди касаційної інстанції повинні забезпечити своєчасне виправлення судівських помилок, однаковий напрям судової практики в точній відповідності з вимогами закону, маючи на увазі важливе значення цієї діяльності для виконання завдань радянського соціалістичного правосуддя щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій [3, с. 12].

Контроль суду касаційної інстанції за діяльністю судів першої інстанції і керівництво ними мали свої особливості. Вони здійснювались в специфічній формі, шляхом винесення судом касаційної інстанції ухвал у кожній справі, що розглядалась, і повинні були відповідати принципу незалежності судів і підпорядкуванню їх тільки закону, відповідно до ст. 155 Конституції СРСР.

Таким чином, касаційне провадження у цивільному судочинстві, за цивільно-процесуальним законодавством СРСР і більшості радянських республік, як стадія процесу є сукупністю процесуальних відносин, що виникають і розвиваються між судом касаційної інстанції і особами, які брали участь у справі, з метою перевірки законності та обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції, що не вступили в законну силу [4, с. 307].

Виходячи із зазначеного, можна дійти висновку, що за своєю сутністю, завданнями та значенням касаційне провадження за цивільно-процесуальним законодавством УРСР більш нагадує апеляційне провадження за цивільно-процесуальним законодавством України, ніж власне касаційне провадження.

Що стосується оскарження судових рішень судів, що набрали законної сили, то їх оскарження було можливо виключно в порядку судового нагляду (ст.ст. 48-51 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік). Проте, навряд чи можна погодитись з думкою українського процесуаліста К. В. Гусарова щодо того, що в радянський період перегляд судового рішення в порядку судового нагляду, як виключна форма оскарження законного рішення радянського суду другої інстанції, був аналогом сучасного інституту перегляду законного судового рішення в касаційному порядку, оскільки правом внесення протесту на рішення суду були наділені тільки посадові особи суду та прокуратури, без обмеження строку на внесення такого протесту незалежно від того, чи були зазначені особи учасниками процесу чи ні. Можна погодитись з думкою вченого щодо того, що це було грубим порушенням принципу диспозитивності, відповідно до якого право вчинення процесуальних дій відносно предмету судового розгляду належало особам, які мали процесуальний і матеріальний інтерес у справі, і нівелювало принцип визначеності судового рішення, що вступило в законну силу [4, с. 10].

У цивільно-процесуальному законодавстві України інститут судового нагляду в тому чи іншому вигляді функціонував до 2001 року. Щодо необхідності та можливості відновлення інституту судового нагляду в теперішній час, в теорії цивільного процесу існують різні, часом протилежні точки зору. Прихильники однієї точки зору вважають, що інститут судового нагляду має право на існування в рамках судової системи правової демократичної держави, оскільки особи, що здійснюють судовий нагляд, мають більші повноваження при перегляді судових актів, що вступили в законну силу, ніж власне суд касаційної інстанції, що виконує функцію так званого додаткового судового контролю за дотриманням законності [4, с. 10].

Прихильники іншої точки зору вважають, що відмова від перегляду судових рішень в порядку судового нагляду є цілком обґрунтованою. Так,

професор К. В. Гусаров стверджує, що перегляд судових рішень в порядку судового нагляду суперечить конституційним принципам незалежності судів і в значній мірі звужує процесуальні права сторін [4]. Думається, що погоджуючись з висловленою позицією, можна додати до сказаного те, що відновлення провадження в порядку судового нагляду в рамках цивільного судочинства суперечило б не тільки основним організаційним принципам загального судочинства, як-то принципи спеціалізації, інстанційності, але й базовим сутнісним принципам цивільного процесу, якими є принцип диспозитивності, змагальності, процесуальної рівності учасників цивільно-процесуальних відносин, незворотності судового рішення та інших.

Щодо відновлення та розвитку інституту касаційного провадження в цивільному процесі України, слід зазначити, що реформування касаційного провадження в цивільно-процесуальному законодавстві України теж відбувалось в декілька етапів, першим з яких було прийняття Верховною Радою України 28 квітня 1992 року Постанови «Про концепцію судово-правової реформи в Україні» [5, с. 82]. В даній Концепції зазначалось, що основними завданнями реформування судової системи України мало стати створення такої моделі судочинства, яка б максимально гарантувала реалізацію права особи на судовий захист, рівність громадян перед законом та судом, та створення реальних умов для запровадження дійсно змагального і диспозитивного судового процесу і можливості реалізації права на перегляд судового рішення в апеляційному та касаційному порядку. Тобто вперше було поставлено питання про необхідність відновлення існувавшого в Російській Імперії інституту апеляційного оскарження і тим самим надання касаційному провадженню зовсім іншого змісту, замість того, чим був наповнений інститут касації в радянському процесуальному законодавстві. Наступним кроком судової реформи України стало закріплення основних положень Концепції в ст. 125 Конституції України від 28 червня 1996 року, відповідно до якої система судів загальної юрисдикції в Україні будувалась на принципах територіальності і спеціалізації. Вищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції мав бути Верховний Суд України. Окрім зазначеного, в ст. 129 Конституції України передбачалось, що кожному гарантується право на апеляційне і касаційне оскарження рішень суду, окрім випадків, передбачених законодавством.

Наступним кроком у процесі реформування інституту касаційного провадження стало прийняття Закону України від 21 червня 2001 року «Про внесення змін до ЦПК України», відповідно до якого були скасовані норми, що регламентували провадження в порядку судового нагляду і запроваджувався інститут апеляційного та касаційного провадження, наповнений новим змістом. Відповідно до оновленої ст. 319 ЦПК України судом касаційної інстанції став Верховний Суд України [6, с. 246]. В подальшому, 7 лютого 2002 року, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про судоустрій України», відповідно до ст. 33 якого передбачалось запровадження нового судового органу в судовій системі України — Касаційного суду, на який покладаються повноваження щодо перегляду судових рішень за цивільними та кримінальними справами, що вступили

в законну силу [7, с. 182]. Проте Конституційний Суд України своїм рішенням у справі за № 1-38/2003 від 11 грудня 2003 року визнав таким, що суперечить положенням ст.ст. 125, 131 Конституції України, положення Закону України «Про судоустрій України», в частині створення в системі судівських органів України Касаційного суду України. Таким чином, повноваження щодо касаційного перегляду судових рішень залишилися за відповідними судовими палатами Верховного Суду України [8, с. 183].

Наступним етапом в реформуванні інституту касації в цивільному процесі України стало прийняття 18 березня 2004 року нового ЦПК України, відповідно до положень ст. 323 якого визначалось, що судом касаційної інстанції мав бути суд, визначений як суд касаційної інстанції Законом України «Про судоустрій України». В подальшому, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України Про судоустрій» від 22 лютого 2007 року, справи, що не були розглянуті Верховним Судом України в рамках касаційного оскарження, передавалися на розгляд і вирішення колегіям відповідних апеляційних судів, склад яких формувався президіями цих судів.

До недавнього часу функції щодо касаційного перегляду цивільних справ, відповідно до «Прикінцевих та перехідних положень» ЦПК і змін до Закону України «Про судоустрій України» здійснювала Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України. Прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів в Україні» від 10 липня 2010 року не тільки кардинально змінило процедуру касаційного провадження щодо перегляду судових рішень у цивільних справах, але і суттєво вплинуло на подальше функціонування Верховного Суду України, його компетенцію та повноваження.

Відповідно до п. 2 ст.7 Закону для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанції і Верховний Суд України. Відповідно до ст. 14 Закону учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, а також на перегляд справи Верховним Судом України. Згідно з п. 2 ст. 17 Закону систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України. Виходячи зі змісту вказаних положень, стає зрозумілим, що Верховний Суд України більше не буде виконувати функцію касаційної інстанції з перегляду будь-якої категорії справ. З метою реалізації права особи на касаційне оскарження рішення у цивільній справі, відповідно до п. 2 ст. 31 Закону та ст. 323 ЦПК, вперше в історії існування цивільного судочинства в Україні передбачено створення в системі судів загальної юрисдикції Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [7, с. 182].

Як вірно зазначає професор Р. М. Мінченко, у цивільному судочинстві України, як і у судочинстві багатьох інших держав, касаційний перегляд судових рішень є остаточною їх перевіркою з метою забезпечення правильного застосування судами норм матеріального і процесуального права.

Правова регламентація касаційного провадження у цивільному судочинстві на сьогоднішній день базується на тому постулаті, що перегляд судових актів, що вступили в законну силу, в касаційному порядку є додатковою гарантією законності судового рішення. Зміна чи скасування акту судової влади можливі лише за наявності певних умов, але, в принципі, кожне судове рішення може бути переглянуте в касаційному порядку і стати об'єктом своерідної ревізії судового акту. Зазначений вид судового провадження в цивільному процесі є особливим, оскільки переглянуті судові рішення в касаційному порядку, на відміну від апеляційного провадження можуть бути тільки у разі неправильного застосування норм матеріального права і порушення норм процесуального права, що і є, відповідно до п. 2 ст. 324 ЦПК, безпосередньо підставами касаційного оскарження судового акту [8, с. 428].

Підсумовуючи, можна зробити загальний **висновок**, що в результаті послідовної і клопіткої роботи законодавця, що базувалась на судовій практиці і теоретичних напрацюваннях провідних фахівців-процесуалістів, була створена цілком виважена і досконала система касаційного оскарження судових рішень з цивільних справ, що набули законної сили, і тим самим стала можливою реалізація законного права особи на перегляд судового рішення як додаткової конституційної гарантії захисту порушеного, невизнаного чи оспореного права і охоронюваного законом інтересу. Що цілком відповідає ст. 6 Європейської конвенції «Про захист прав і охоронюваних інтересів».

Список літератури

1. Кац С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права: сб. ст. — М., 1974. — Вып. 2. — С. 61–69.
2. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями и объяснениями по решениям гражданского кассационного департамента правительствующего сената по 1913 г. включительно [Текст]. — Екатеринбург : Тип. Исаака Когана, 1913. — 960 с.
3. Осетинський А. Формування касації в контексті розвитку господарської спеціалізації в судовій системі України / А. Осетинський // Право України. — 2004. — № 3. — С. 8–13.
4. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух [Текст] / К. В. Гусаров : монографія. — Х. : Право, 2010. — 344 с.
5. Коментар до Закону «Про судоустрій України» [Текст] / за заг. ред. В. Т. Маляренка. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 464 с.
6. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2002-2003 [Текст] / відп. ред. П. Б. Євграфов. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 584 с.
7. Мінченко Р. М. Касаційне провадження: об'єкти та суб'єкти касаційного провадження / Р. М. Мінченко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. XII / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]; відп. за вип. В. М. Дрьомін. — Одеса : Юридична література, 2012. — С. 182–190.
8. Мінченко Р. М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду в касаційній інстанції / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. — Одеса : Юридична література, 2011. — Вип. 57. — С. 427–434.

Д. Ю. Цихоня

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
кафедра гражданского процесса
ул. Пионерская, 9, Одесса, 65009, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ КАССАЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Резюме

Данная статья посвящена исследованию вопросов о возникновении и развитии законодательства Украины о кассационном производстве в гражданском процессе Украины (в период существования Советской Украины и во времена независимой Украины). Раскрыты основные аспекты сущности и значения указанной стадии гражданского процесса для реализации права личности на защиту своего нарушенного, оспариваемого или непризнанного права и охраняемого законом интереса.

Ключевые слова: институт кассации, кассационное обжалование, гражданский процесс, право на пересмотр судебного решения, гражданско-процессуальное законодательство.

D. J. Tsikhonja

National University «Odessa Law Academy»,
The Department of Civil Procedure
Pionerskaja str., 9, Odessa, 65009, Ukraine

HISTORICAL BEGINNINGS OF THE CASSATION PROCEEDINGS IN CIVIL PROCESS OF UKRAINE

Summary

This article deals with the questions of the origin and development of the law of Ukraine on the cassation proceedings in civil process of Ukraine (for the period of Soviet Ukraine and times of an independent Ukraine). It also covers main aspects of the nature and significance of mentioned stage of civil process for the realisation of the right of individuals to protect their violated, unrecognized or contested rights and legally protected interest.

Key words: institute of cassation, cassation complaint, civil process, the right for reviewing of judicial decision, civil procedural legislation.